

Marek Kościelniak <https://orcid.org/0000-0002-0706-0263>

Uniwersytet Jagielloński

**NOWE SPOJRZENIE NA EWALUACJĘ NAUCZYCIELA
W MONOGRAFII ZUZANNY SURY EWALUACJA
W PRACY NAUCZYCIELI. KONTEKSTY ZAWODOWE
I TOŻSAMOŚCIOWE, KRAKÓW: WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO, 2020, SS. 280,
ISBN 978-83-233-4893-1**

New Insights into Teacher Evaluation in Monograph of Zuzanna Sury
Ewaluacja w pracy nauczycieli. Konteksty zawodowe i tożsamościowe

S u m m a r y: The article highlights the strengths of the reviewed book, drawing the reader's attention to the key factors proving its high scientific value. These factors include, among others, a carefully thought-out structure of the work, an aptly selected and substantiated methodology of research, as well as an excellent elaboration of results and their interpretation. The book is recommended not only to researchers interested in the problems of evaluation in the work of teachers but also to students and doctoral students looking for examples of well-designed and conducted pedagogical research studies.

K e y w o r d s: evaluation, teacher self-evaluation, evaluation in the teacher's work, pedagogical research methodology, a combination of quantitative and qualitative methods, M. Berzonsky's Inventory of Identity Styles

Na wstępie warto zaznaczyć, że recenzowana w tym artykule publikacja powstała na podstawie pracy doktorskiej *Tożsamościowe i zawodowe uwarunkowania postaw nauczycieli wobec ewaluacji własnej pracy* uhonorowanej przez Prezydium ZG PTP nagrodą za wyróżniającą się w roku 2019 rozprawę doktorską z zakresu pedagogiki

i nauk z nią współpracujących. Myślę, że wyróżnienie to świadczy o nietuzinkowości tejże publikacji, a tym samym stanowi zachętę zarówno do zapoznania się z niniejszą recenzją, jak i z książką, która jest jej przedmiotem.

Sednem tego, co w tytule niniejszego artykułu nazwałem „nowym spojrzeniem na ewaluację” prezentowanym w monografii Zuzanny Sury, jest dostrzeżenie i objaśnienie przez autorkę roli, jaką w kształtowaniu się postaw nauczycieli wobec ewaluacji własnej pracy odgrywają zarówno ich cechy zawodowe, jak i tożsamościowe. O ile bowiem ewaluacja w kontekście edukacyjnym jest w Polsce dość częstym przedmiotem badań¹, o tyle znacznie rzadziej bada się postawy nauczycieli wobec ewaluacji², zaś zgoła wcale nie bada się uwarunkowań owych postaw³. Temat podjęty przez Z. Sury jest zatem nowatorski i oryginalny.

Bez cienia przesady można ów temat określić także jako ważny oraz aktualny. Wynika to z faktu, że ewaluacja jako działanie, które nauczyciel musi i może podejmować na różne sposoby w odniesieniu do różnych obszarów szkolnej rzeczywistości, jest zadomowiona w polskim systemie oświatowym już od kilkunastu lat, zaś liczba publikacji poświęconych ewaluacji edukacyjnej w polskim systemie oświatowym stale rośnie⁴. Sięgnięcie do zawodowych i tożsamościowych uwarunkowań postaw wobec ewaluacji własnej pracy pozwala dostrzec znaczenie,

¹ W recenzowanej książce autorka omawia badania Walczaka dotyczące opinii nauczycieli o ewaluacji zewnętrznej przeprowadzonej w latach 2012–2014 (Zuzanna Sury, *Ewaluacja w pracy nauczycieli: konteksty zawodowe i tożsamościowe* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2020), 70–71).

² Autorka stwierdza: „W pedeutologii i pedagogice można zaobserwować niedostatek badań, które swoją problematyką obejmowałyby postawy nauczycieli wobec ewaluacji własnej pracy. Badania dotyczące ewaluacji zazwyczaj dotyczą wyłącznie opinii lub sposobów rozumienia” (tamże, 74). Jednym z nielicznych przykładów tego rodzaju badań jest sondaż przeprowadzony przez J. Kołodziejczyk (2012). Mimo iż badania są ukierunkowane na przedmiot autoewaluacji oraz na współpracę z innymi nauczycielami, zawierają szereg danych świadczących o postawach nauczycieli wobec ewaluacji własnej pracy (tamże, 71–73).

³ Autorka przywołuje chorwackie badania z 2014 roku, w których wzięto pod uwagę „zawodowe” uwarunkowania postaw wobec ewaluacji: wiek respondentów, staż pracy oraz wielkość szkoły, w której pracują (tamże, 69).

⁴ Nie sposób wskazać tu wszystkich ważnych pozycji potwierdzających wzrost liczby polskich publikacji na temat ewaluacji w oświacie, dlatego podam jedynie kilka, które w moim subiektywnym odczuciu dobrze ilustrują zainteresowanie uczonych tą tematyką na przestrzeni ostatnich dwóch dekad: Sylwia Jaskała, „Pedagogika ewaluacji”. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja* 4 (2013): 45–54; taż, *Ewaluacja społeczna w edukacji* (Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2018); Joanna Kołodziejczyk, „Ewaluacja zewnętrzna szkół i placówek edukacyjnych w oczach nauczycieli i dyrektorów. Badanie recepcji ewaluacji zrealizowanych w roku szkolnym 2010/2011”. W: *Jak być jeszcze lepszym? Ewaluacja w edukacji*, red. Grzegorz Mazurkiewicz (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012), 219–229; Henryk Mizerek, „Po co szkole ewaluacja?”. *Problemy Wczesnej Edukacji* 1 (2009): 35–45; tenże, „Efektywna autoewaluacja w szkole – jak ją sensownie zaprojektować i przeprowadzić”. W: *Ewaluacja w nadzorze pedagogicznym. Autonomia*, red. tenże (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012), 233–273; tenże, „Ewaluacja edukacyjna w Polsce. Trajektorie, perspektywy i dylematy rozwoju”. *Zarządzanie Publiczne* 1 (2016): 1–16; Justyna Nowotniak, „Miejsce, swoistość, metodologiczna różnorodność badań ewaluacyjnych w pedagogice: konsekwencje dla pedagogii”. W: *Pedagogika jako humanistyczno-społeczna nauka stosowana: konsekwencje metodologiczne*, red. Dariusz Kubinowski, Maksymilian Chutoriański (Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2017), 220–236; taż, *Ewaluacja edukacyjna: społeczne światy ewaluatorów* (Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2019).

jakie tytułowa problematyka ma zarówno dla kandydatów na nauczycieli, jak i dla nauczycieli na wszystkich stopniach awansu zawodowego.

Recenzowana książka jest pracą badawczą, w której starannie opisano wszystkie etapy przeprowadzonych przez autorkę badań własnych – od operacjonalizacji kluczowych pojęć, poprzez uzasadnienie wyboru metodologii badań, po prezentację i analizę wyników oraz wnioski końcowe.

Na wysoką ocenę zasługuje „Wstęp”, w którym autorka w bardzo rzeczowy, całkowicie pozbawiony pustosłowia sposób przedstawia ogólne, a zarazem istotne zarysy swojego projektu. Tekst ten ma charakter swoistego *vademecum*, czyli zaproszenia do podążania za przewodnikiem. Czytelnik przyjmujący owo zaproszenie jest prowadzony drogą pozwalającą mu kompletować kolejne fragmenty wiedzy układające się stopniowo w obraz całości. Dzięki temu wie, co znajdzie w kolejnych rozdziałach. Wiedza ta jest jednak pozbawiona szczegółów. Aby je poznać, musi sięgać do treści rozdziałów. Jeśli przyjąć, że dobry wstęp ma za zadanie wzbudzić i zaostrzyć apetyt czytelnika na pochłonięcie korpusu dzieła, można powiedzieć, że „Wstęp” do książki Z. Sury zadanie to spełnia.

Pierwsze trzy rozdziały składają się na część zatytułowaną „Teoretyczne podstawy badań”. Poświęcone zostały pojęciom o kluczowym znaczeniu dla projektu badawczego: ewaluacji, nauczycielowi-ewaluatorowi oraz tożsamości. Ktoś, kto, tak jak ja, przeczyta pierwszy rozdział, spodziewając się, że znajdzie tu wyczerpujące kompendium wiedzy o ewaluacji, może poczuć się nieco zawiedziony. Jest tu wprawdzie podrozdział poświęcony genezie i historii ewaluacji, jednak nie przedstawia on pełnej gamy perspektyw interpretacyjnych, którą oprócz omówionego przez autorkę ujęcia generacyjnego E. Guby i Y. Lincoln współtworzą przecież także inne ujęcia, jak choćby „drzewo” teorii ewaluacji Marvinina Alkina (2004), koncepcja etapów rozwoju ewaluacji programów Lance Hogana (2007), koncepcja fal ewaluacji Everta Vedunga (2010). Z kolei w podrozdziale zatytułowanym „Różnorodność sposobów rozumienia ewaluacji” znajdujemy analizy samych tylko ważniejszych definicji bez analizy porównawczej teorii, na gruncie których definicje te wyrosły. Dopiero trzeci podrozdział traktujący o ewaluacji w polskich szkołach nie budzi podobnych, a właściwie żadnych zastrzeżeń. U mnie wspomniane poczucie zawodu czy rozczarowania utrzymało się jednak tylko do momentu zapoznania się z metodologicznymi założeniami badań własnych przedstawionymi w drugiej części książki. Odkryłem wówczas, że „braki” występujące w pierwszym rozdziale nie wynikają bynajmniej z niedostatku merytorycznych kompetencji autorki, ale są wynikiem wyboru kierowanego dążeniem do skupienia się ściśle na podstawach teoretycznych stworzonej przez autorkę koncepcji badań. Jeśli dać się nieco ponieść wyobraźni, można dojść do wniosku, że oglądany ponownie z tej perspektywy pierwszy rozdział jawi się jako celowo zredukowany w taki sposób, aby pozostały w nim tylko treści wyraźnie z tą koncepcją powiązane.

Pierwszy rozdział ma także niewątpliwe zalety, zaś wśród nich na szczególne podkreślenie zasługuje oryginalna konstrukcja narracji. Autorka rozpoczyna kolejne podrozdziały od przywołania mitów na temat ewaluacji funkcjonujących w teorii i w praktyce, a następnie te mity demaskuje i obala, stawiając w ich miejsce rzetelną naukowo wiedzę.

Drugi rozdział zatytułowany „Nauczyciel jako ewaluator własnej pracy” rozpoczyna się od punktu „Złożoność roli i kompetencji nauczyciela”. Z. Sury przeprowadza tu uporządkowaną, a przez to rzeczową i zwięzłą charakterystykę zawodu nauczyciela, przywołując istotne dla współczesnej pedeutologii ujęcia tego zagadnienia. Ów podrozdział można uznać za wprowadzenie do następnego punktu („Nauczyciel jako badacz i refleksyjny praktyk”), w którym autorka poprzez starannie i kompetentnie zbudowaną narrację prowadzi czytelnika do opisu koncepcji poziomów refleksyjności, które są ważne ze względu na rolę, jaką mają odegrać przy interpretacji wyników badań w części empirycznej. To już następny, po wspomnianym przy okazji omówienia pierwszego rozdziału książki, moment, w którym wyraźnie widoczna staje się konsekwentnie stosowana przez młodą badaczkę zasada koncentrowania się na zagadnieniach stanowiących teoretyczną podstawę projektu badań własnych. Z kolejnym takim momentem mamy do czynienia w ostatnim punkcie drugiego rozdziału, gdzie znajdujemy analizę wybranych badań nad postawami nauczycieli wobec ewaluacji. Analiza ta kładzie teoretyczny fundament pod sformułowanie i uzasadnienie hipotez badawczych.

Na tym etapie recenzji warto zatrzymać się, aby ogarnąć wzrokiem to, co już za nami i to, co przed nami. Widok ten skłania do ogólniejszej refleksji. Pierwszy rozdział, w mojej ocenie, wymagał zgłoszenia kilku krytycznych uwag. Drugi rozdział już takich uwag nie wymagał. Trzeci zaś, jak się niebawem okaże, zasługuje wyłącznie na pochwały.

Trzeci rozdział to bowiem dalszy ciąg coraz bardziej wciągającego *vademecum* dotyczącego następnego z wymienionych w tytule książki obszarów teoretycznych – tożsamości. Po niezbędnym wprowadzeniu ogólnym w teorię tożsamości przewodniczka prowadzi czytelnika do bogatego w szczegóły opisu nurtu *life span*, a stąd do kluczowej dla badań własnych koncepcji tożsamości Michaela D. Berzonsky'ego.

Jeśli całą teoretyczną część pracy uznać za kolejny po „Wstępie” zwój rozszerzającej się spirali hermeneutycznej, umożliwiający głębsze i szersze zrozumienie zamiarów badawczych autorki, to trzeci zwój, jaki stanowi część metodologiczną, już te zamiały zupełnie odkrywa, przedstawiając je jako kunsztownie skonstruowany projekt.

W części metodologicznej treści przedstawiane są w układzie liniowym, wyznaczonym tradycyjną kolejnością opisu elementów procesu badawczego. Mamy tu więc charakterystykę przyjętego podejścia badawczego wraz z uzasadnieniem jego wyboru, prezentację problemów badawczych, metod i narzędzi, omówienie doboru próby oraz organizacji i przebiegu badań. Listę tę zamykają metody analizy danych.

Główny problem badawczy został sformułowany jako pytanie: „Jakie zależności występują między cechami zawodowymi i tożsamościowymi a postawami nauczycieli wobec ewaluacji własnej pracy?”. Autorka wskazała następujące zmienne: 1) cechy tożsamościowe, którymi są trzy style przetwarzania informacji o tożsamości: informacyjny, normatywny oraz dyfuzyjno-unikowy; 2) cechy zawodowe, którymi są: staż pracy oraz powiązany z nim wiek, stopień awansu zawodowego oraz nauczany przedmiot; 3) postawa wobec ewaluacji własnej pracy. Problemy szczegółowe zostały podzielone na trzy grupy: pytania dotyczące cech zawodowych i tożsamościowych, pytania dotyczące postaw nauczycieli wobec ewaluacji własnej pracy, pytania o zależności między zmiennymi. Autorka postawiła dwie hipotezy: „Istnieje zależność między poszczególnymi stylami przetwarzania informacji o tożsamości a postawami wobec ewaluacji własnej pracy” oraz „Istnieje zależność między cechami zawodowymi a typami postaw wobec ewaluacji własnej pracy”.

Do zebrania danych badawczych została wykorzystana metoda sondażu diagnostycznego z techniką badania ankietowego oraz analiza treści swobodnych wypowiedzi umieszczonych przez respondentów w kwestionariuszach. W kwestionariuszu ankiety zostały połączone autorskie narzędzie do badania postaw nauczycieli wobec ewaluacji własnej pracy i Inwentarz Stylów Tożsamości autorstwa Michaela D. Berzonsky'ego w polskiej adaptacji autorstwa Zbigniewa Łosia i Alicji Senejko. Dla określenia siły oraz kierunku postaw wobec poszczególnych rodzajów ewaluacji przyjęte zostały wskaźniki komponentu emocjonalno-oceniającego (w ujęciu Stefana Nowaka) badane metodą skalowania, przy użyciu dyferencjału semantycznego Charles'a. E. Osgooda oraz skali Likerta.

Projekt postępowania badawczego stanowi organiczną całość, w której poszczególne elementy są ze sobą spójne. Spójność ta osiągnięta została dzięki konsekwentnemu dążeniu do jak najdalej idącego dopasowania każdego elementu metodologii do specyfiki przedmiotu badań. To z kolei nie byłoby możliwe bez bardzo wnikliwej pracy teoretycznej nad rozpoznaniem tej specyfiki. Za jeden z istotnych walorów omawianej części pracy uważam także przyjętą przez autorkę regułę uzasadniania istotnych elementów zaprojektowanego procesu badawczego. Rezultatem uwzględnienia prawidłowo rozpoznanej specyfiki przedmiotu badań oraz dobrze uzasadnionego wyboru jest przyjęcie strategii łączącej podejście ilościowe i jakościowe na zasadzie komplementarności oraz idący za tym dobór metod i narzędzi badawczych. Pochlebne uwagi na temat tej części pracy nie oznaczają, iż uważam ją za absolutnie doskonałą oraz bezbłędną. Wnikliwy czytelnik mógłby znaleźć tu punkty mogące budzić pewne wątpliwości lub przynajmniej takie, które uznałby za dyskusyjne. W mojej ocenie jest to raczej dobry przykład rzetelnego dążenia do naukowej doskonałości.

Zuzanna Sury najdobitniej dowodzi swoich kompetencji jako przewodnik w trzeciej, empirycznej części pracy, zatytułowanej „Analiza, interpretacja i dyskusja

wyników badań”. Istny gąszcz różnorodnych danych zebranych przez autorkę w trakcie badań byłyby dla czytelnika nie do przebycia, gdyby nie umiejętne prowadzenie wyrażające się najpierw w przejrzystej (bo znakomicie uporządkowanej) prezentacji wyników badań, a następnie w ich analizie oraz interpretacji. Na szczególną uwagę zasługuje zwłaszcza ten ostatni element pracy badawczej autorki – interpretacja. We fragmentach tekstu poświęconych interpretacji czytelnik posuwa się krok w krok za badaczką, mogąc niejako „z bliska” śledzić, jak wybiera ona drogę, jakimi kieruje się przy tym wskazówkami, jak waży argumenty i jak wreszcie dochodzi do celu. Można powiedzieć, że autorka poprzez dokładne, ale i zwięzłe opisy swego postępowania odsłania przed czytelnikiem swój warsztat interpretacyjny. Dzięki temu lektura tej części pracy była dla mnie momentami wręcz pasjonująca.

Ilość pracy, jaką autorka musiała wykonać, aby opracować zebrane wyniki badań, musiała być spora, gdyż w badaniu wzięły udział 204 osoby, zaś dane były analizowane nie tylko ilościowo, ale i jakościowo.

Spośród najbardziej interesujących ustaleń badawczych przedstawionych w ostatnim segmencie pracy zatytułowanym „Zakończenie” warto przytoczyć typologię postaw nauczycieli wobec ewaluacji własnej pracy. Autorka wyodrębniła następujące typy postaw: 1) entuzjaści ewaluacji we wszystkich trzech rodzajach, a szczególnie ewaluacji wewnętrznej i autoewaluacji; 2) niepewni w swojej ocenie, choć przychylni ewaluacji, z dystansem wobec ewaluacji zewnętrznej; 3) nieprzychylni ewaluacji zewnętrznej, dostrzegający wartość ewaluacji wewnętrznej i autoewaluacji; 4) przeciwnicy ewaluacji, obojętni wobec ewaluacji wewnętrznej i autoewaluacji.

Istotne wnioski z badań przeprowadzonych przez Z. Sury dotyczą istnienia zależności pomiędzy cechami zawodowymi (wiekiem i stażem pracy) badanych a ich postawami wobec ewaluacji zewnętrznej, wewnętrznej oraz autoewaluacji. Gdy chodzi o cechy tożsamościowe i ich wpływ na postawy wobec ewaluacji własnej pracy, wnioski nie są jednoznaczne, gdyż korelacja, jaka została w tym względzie stwierdzona, nie okazała się wystarczająco silna. Autorka wnosi stąd, że zależności pomiędzy poszczególnymi stylami tożsamości a postawami wobec poszczególnych rodzajów ewaluacji są możliwe, jednak wymagałoby to dalszych badań.

Pracę zamykają dwa paragrafy: „Możliwe kierunki dalszego doskonalenia” i „Uwagi końcowe”. Autorka przedstawiła tu szereg spostrzeżeń odnoszących się nie tylko do możliwości prowadzenia dalszych badań nad postawami nauczycieli wobec ewaluacji własnej pracy, ale także postulaty dotyczące doskonalenia praktyki ewaluacji w szkole, które współbrzmiały z głosami znawców tej tematyki. Z. Sury proponuje wzmocnienie kultury ewaluacyjnej w polskim systemie edukacji między innymi przez poszerzenie form ewaluacji zewnętrznej o swoistą superwizję dokonywaną przez osoby niezwiązane z nadzorem instytucjonalnym, które Henryk Mizerek określa mianem „krytycznych przyjaciół szkoły”, a także poprzez „stworzenie programu prowadzonego przez ekspertów z zakresu badań ewaluacyjnych, niezwiązanych z organami nadzoru pedagogicznego, który umożliwiłby

wspieranie szkół według ich potrzeb” (Sury, 2020). Dobrze przemyślane i znamionujące dogłębną wiedzę na temat kształcenia nauczycieli i pedagogów są postulaty zmian w programach studiów prowadzące do zapewnienia studentom możliwości wrastania w kulturę ewaluacji przez uczestniczenie w różnych jej formach podczas zajęć w uczelni. Wszystkie propozycje przedstawiane przez autorkę wiąże ponadto ważna myśl dotycząca potrzeby indywidualnego podejścia do każdego nauczyciela zarówno w ewaluacji jego pracy, jak i w jego kształceniu oraz doksztalcaniu. Sądzę, że myśl ta, idąca przeciw śladem tendencji rozwijających się już z powodzeniem w dydaktyce szkolnej w odniesieniu do uczniów, wyznacza obiecujący kierunek rozwoju pedeutologii.

Książkę polecam nie tylko akademikom zajmującym się ewaluacją, ale również studentom i młodym badaczom poszukującym pozycji prezentujących dobry warsztat badawczy.

S t r e s z c z e n i e: Artykuł eksponuje mocne strony recenzowanej książki, zwracając uwagę czytelnika na kluczowe czynniki świadczące o jej wysokiej wartości naukowej. Czynnikiemami tymi są między innymi starannie przemyślana konstrukcja pracy, trafnie dobrana i uzasadniona metodologia badań własnych, a także znakomite opracowanie wyników oraz ich interpretacja. Książkę poleca się nie tylko badaczom zainteresowanym problemami ewaluacji w pracy nauczyciela, ale również studentom i doktorantom poszukującym przykładów dobrze zaprojektowanych i przeprowadzonych badań pedagogicznych.

S ł o w a k l u c z o w e: ewaluacja, autoewaluacja nauczyciela, ewaluacja w pracy nauczyciela, metodologia badań pedagogicznych, połączenie metod ilościowych i jakościowych, Inwentarz Stylów Tożsamości M. Berzonsky’ego

Bibliografia

- Alkin, Marvin. *Evaluation roots. Tracing theorists’ views and influences*. Thousand Oaks – London – New Dehli: Sage Publications, 2004.
- Hogan, Lance. “The Historical Development of Program Evaluation: Exploring Past and Present”. *Online Journal for Workforce Education and Development* 4 (2007). Available at <http://wed.siu.edu/Journal/VolII num4/volIIInum4.php#four> [dostęp: 18.07.2022].
- Jaskuła, Sylwia. *Ewaluacja społeczna w edukacji*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2018.
- Jaskuła, Sylwia. „Pedagogika ewaluacji”. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja* 4 (2013): 45–54.
- Kołodziejczyk, Joanna. „Ewaluacja zewnętrzna szkół i placówek edukacyjnych w oczach nauczycieli i dyrektorów. Badanie recepcji ewaluacji zrealizowanych w roku szkolnym 2010/2011”. W: *Jak być jeszcze lepszym? Ewaluacja w edukacji*, red. Grzegorz Mazurkiewicz, 219–229. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012.
- Mizerek, Henryk. „Efektywna autoewaluacja w szkole – jak ją sensownie zaprojektować i przeprowadzić?”. W: *Ewaluacja w nadzorze pedagogicznym. Autonomia*, red. Grzegorz Mazurkiewicz, 233–273. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012.
- Mizerek, Henryk. „Ewaluacja edukacyjna w Polsce. Trajektorie, perspektywy i dylematy rozwoju”. *Zarządzanie publiczne* 1 (2016): 1–16.

- Mizerek, Henryk. „Po co szkole ewaluacja?”. *Problemy Wczesnej Edukacji* 1 (2009): 35–45.
- Nowotniak, Justyna. „Miejsce, swoistość, metodologiczna różnorodność badań ewaluacyjnych w pedagogice: konsekwencje dla pedagogii”. W: *Pedagogika jako humanistyczno-społeczna nauka stosowana: konsekwencje metodologiczne*, red. Dariusz Kubinowski, Maksymilian Chutorański, 220–236. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2017.
- Nowotniak, Justyna. *Ewaluacja edukacyjna: społeczne światy ewaluatorów*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2019.
- Sury, Zuzanna. *Ewaluacja w pracy nauczycieli: konteksty zawodowe i tożsamościowe*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2020.
- Vedung, Evert. „Four Waves of Evaluation Diffusion”. *Evaluation* 16 (2010): 263–277.